

ÉVFORDULÓK — MEGEMLEKEZÉSEK

KÁLMÁN BÉLA

MUNKÁCSI BERNÁT EMLÉKEZETE

(Születésének 100. évfordulójára)*

1860. március 12-én, a véletlen különös szeszélye folytán éppen Húnfalvy Pál 50. születésnapján született Nagyváradon Munkácsi Bernát, a finnugor összehasonlító nyelvtudomány, a néprajz, a turkológia és iranisztika kiváló kutatója, világhírű tudósa. Húnfalvy Pál fejtette meg a tragikus sorsú Reguly Antal obi-ugor hagyatékának egy részét, de a megfejtetlenül maradt anyag helyszíni kutatóra várt. Erre a helyszíni kutató munkára Munkácsi Bernát vállalkozott. Húnfalvy hozta Magyarországra Budenz Józsefet, a kitűnő finnugor összehasonlító nyelvészt, akinek egyik legjobb, legtehetségesebb tanítványa éppen Munkácsi Bernát, Reguly „hét lakattal lezárt titkának” föltárója lett. Mikor akadémiai rendes taggá választották, székfoglalóját Munkácsi Bernát Húnfalvy Pál emlékezetének szentelte. Annak a nagyszabású tudományos programnak, amelyet Húnfalvy Pál vett tervbe, nem is csekély részét éppen Munkácsi Bernát valósította meg.

Munkácsi életpályáját FOKOS DÁVID a tudós 70. születésnapjára írt ünnepi megemlékezésében (Nyr. LIX, 33—58) három korszakra osztja: 1. A tudományos felkészülés évei (1879—1884), 2. A tanulmányutak korszaka (1892-ig), 3. Az ősi érintkezések nyomozása és az őstörténeti kutatások (1893-tól).

Munkácsi Bernát pályafutását az jellemzi, hogy még egészen fiatal kisdíák korában Jókai „Eppur si muove” e. regényének olvasásakor megérelődött benne az az elhatározás, hogy a regény egyik hőséne, Barkó Pálnak a nyomdokain fog haladni. Tizenötéves korától kezdve ennek a kezdetben ködös, de egyre inkább tisztuló és reális irányba forduló célnak az érdekébe állította nem mindennapi tehetségét és kitűnő nyelvérzékét. Már középiskolás korában kezd törökül tanulni. A nagyváradi premontrei gimnázium elvégzése után a budapesti egyetemre iratkozik be, és itt olyan kitűnő tudósok keze alá kerül, mint Budenz József és Simonyi Zsigmond. Nem riad vissza a kezdeti nehézségektől, szinte fejest veti bele magát a nyelvtudományba. Mesterei felismerik ragyogó tehetségét és önzetlen lelkesedését a tudomány iránt. Biztatják, bátorítják. Tizenkilencéves korában már megjelenik első

* Elhangzott a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1960. március 14-i ünnepi felolvasó ülésén.

tudományos cikke a Magyar Nyelvőr hasábjain az *áldás* és *átok* szók családjáról. A következő évben, húszéves korában Kunos Ignáccal együtt már jelentős „expedícióra” vállalkozik. Nagyrészt gyalogszerrel végigjárja a moldvai csángó telepeket, hogy nyelvjárásukat tanulmányozza. Nem is tagadja, hogy ezt a sok fáradsággal és nélkülözéssel járó utat erőpróbának szánta későbbi nagyszabású tanulmányútjaihoz. De nem tekinthetjük csángó útját csak egy romantikus lelkületű fiatalember egyszerű kalandkereső vállalkozásának, hiszen olyan gazdag tudományos eredménnyel tér haza, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Sámuel-díját nyeri el. Gyűjtését rövidesen közzé is teszi (Nyr. IX—X). A csángó nyelvjárások kutatásának történetéről szóló tanulmányában SZABÓ T. ATTILA így értékeli a húszéves ifjú munkáját: „Kétségtelen, hogy (Munkácsi) csángó monográfiája a korabeli népnyelvkutatás viszonylatai között mind teljesség, mind tárgyalásmódja újszerűsége szempontjából nagy lépésekkel vitte előre a moldvai csángó nyelvre vonatkozó ismereteinket” (MNyelvj. V, 12).

Egyetemi hallgató korában folytatja a középiskolában megkezdett török tanulmányait, megtanul oroszul, vasszorgalommal lát hozzá a különböző finnugor nyelvek tanulmányozásához. Kisdiákkori ködös, romantikus, kalandos elképzelései most kezdenek tisztulni. Most is tudja, érzi, hogy Kőrösi Csoma Sándor és Reguly Antal nyomán kell járnia, az ő örökükbe kell lépnie, de most már az ok és a cél is világosan kirajzolódik előtte. A finnugor nyelvtudomány nem virágozhat fel, nem haladhat előre, ha nincs elég megbízható anyagunk az Oroszországban élő kisebb rokonnépek nyelvéről. Reguly Antal is világosan látta feladatát, mikor négy évtizeddel előtte elindult nyelvrokaink közé. Reguly azonban halálos betegen tért vissza, még Húmfalvy segítségével sem tudta gyűjtött anyagát sajtó alá rendezni. Egy részét Húmfalvy a világhírű utazó halála után megfejtette és ki is adta. A gyűjtés túlnyomó részével azonban nem boldogult, az továbbra is „hét lakattal lezárt rejtelem” maradt. De négy évtizede nem akadt vállalkozó, aki egy ilyen utazás kockázatait vállalni merete volna. Munkácsi azonban — bár tisztában volt az út veszedelmeivel, — tudatosan készült rá.

Útjai előtt számos tanulmányban foglalkozott a magyar nyelv szláv jövevényszavaival, a délszláv nyelvekbe átkerült magyar szavakkal, valamint a magyar nyelvet ért török hatással.

Vámbéry Árminnak is éveken át tanítványa volt, de mikor Vámbéry Budenzet támadva a török—magyar nyelvrokonságot hirdette, az ifjú, huszonkétéves Munkácsit igazságérzete már arra ösztönözte, hogy a finnugor rokonság mellé álljon, és leleplezze Vámbéry tévedéseit és a tudományos erkölcesel össze nem egyeztethető hamisításait. Ezt annál könnyebben megtehetette, mert akkor már otthonosan mozgott a turkológiában is.

Mikor 1885-ben a fiatal, huszonötéves tudóst a Magyar Tudományos Akadémia tanulmányútra küldi a votjakok (udmurtok) közé, már igen jelen-

tékeny munkássággal rendelkezik, több, mint huszonöt tudományos értekezésé, cikke, ismertetése jelent meg.

Kazánban kezdi meg tanulmányait, ide is tér vissza, az öt hónapból mintegy hármát tölt itt, ahol két votják fiatalembertől elsősorban szótári anyagot szerez. Július és augusztus hónapokban hajón és szekéren bejárja a votjákok lakta terület jelentékeny részét, és elsősorban néprajzi érdekességű szöveget gyűjt. Útjainak állomásai főleg a votják nyelvterület déli, délkeleti és északnyugati részén voltak. Mint érdekességet jegyzem meg, hogy ajánlóleveleit Kazánba a híres orosz nyelvésztől, Baudouin de Courtenay-tól kapta.

Öthónapos votjákföldi tanulmányútjáról gazdag zsákmánnyal tér haza. Rövidesen kiadja votják szöveggyűjteményét (Votják népköltési gyűjtemény, 1887), majd vogul útjának befejezése után votják szótárát, amely ma is a legnagyobb, legteljesebb votják szótár, és a maga korában valamennyi kisebb finnugor nyelvet összevéve az egyetlen korszerű tudományos szótár volt. Azóta is csak a zürjénből (Wichmann—Uotila és Fokos) és az osztjából (Karjalainen—Toivonen) készült hasonló vagy nagyobb terjedelmű és igényű lexikográfiai munka.

1888. március 13-án, huszonnyolc éves korában indul Munkácsi a legnagyobb vállalkozására, Reguly nyomába, hogy Reguly följegyzéseit megfejtse, kiegészítse. Útján elkíséri a tragikusan korán elhunyt Pápai Károly is, aki néprajzi és antropológiai tanulmányokat akar végezni Nyugat-Szibériában. Varsón és Vlnán át érkeznek meg a fiatal magyar tudósok Szentpétervárra. Itt Wiedemann és Radloff akadémikusok közbenjárására néhány nap alatt megkapják azt a cári nyílt parancsot, amely a hatóságok támogatását biztosítja számukra tanulmányútjukon. Március végén indulnak neki a nagy útnak. Moszkván és Nyizsnij-Novgorodon (ma Gorkij) át igyekeznek Kazánba. Ekkor még vasútak arra nem lévén, szánon teszik meg az utat. A Volga jege azonban már olvadozni kezdett, és így nem volt rajta tanácsos szánutat megtenni. Ezért a szárazföldi utat kellett választani. Az embernek önkénytelenül Baradlay Ödön utazása jut eszébe Jókai „A kőszívű ember fiai” c. regényéből, mikor Munkácsi úti beszámolójának ezt a részét olvassa. „Mi hazánkbeli embernek igen bajos képet alkotni magának egy ilyen út természetéről. A szán itt állandóan 2—3 lábnyi hógörmögyökkel elegyes vízben halad, úgy, hogy a kas körülbelül feléig vizet tartalmaz, ha nem raknák meg erősen összetömött szénával. Ez a széna óvja meg az utazót az egész napi fagyos lábvíztől, melyből azonban időnként mégis kijut pár percre része, amidőn tudniillik a szán a láthatatlan útfeneknek egy nagyobb gödrébe süllyed s a víz egyszerűen a szán tetején is hatol a benne ülőre és holmijaira” (Budapesti Szemle, LX, 215).

Majd egy még kellemetlenebb szekérút után érkeznek el a Volgához. A zajló jégtáblák közt eveznek át a folyam túlsó partjára. „Most gyalog utazás kezdődött; embereink és magunk vállainkra szedtük a holminkat s elcipeltük a nem messze fekvő Kazánka folyó torkolatáig. Az itt összehalmozott, folyto-

nosan mozgó jégtáblákon, egyikről a másikra ugorva átkelni volt merész kalauzaink szándéka. Egy elhibázott oldallépés, az egyensúly vesztese, vagy egy kevésbé energikus ugrás halálos veszedelembé ejthet vala bennünket; — de az oly óhajtott nyugalom közelségének érzete serkenti vala bátorságunkat s mi megemberelve magunkat, sikerrel tesszük meg az átkelést” (uo. 217). Itt két hetet pihennek Weske észt, Szmirnov és Ilyminkij orosz tudósok társaságában. Majd hajón folytatják útjukat Permig. Május 2-án, Nyikito-Ivgyilben találkozott Munkácsi az első vogulokkal, de ezek nem voltak alkalmas adatközlők, és így tovább csónakázott az első vogul faluig, *tāræx pǝal*-ig. Ott azután egy *Pēršū* nevű vogullal és egy rendkívül értelmes vogul asszony, Tatjana Szotyinoval segítségével Reguly szövegeinek jelentékeny részét megfejtette. Itt válik el tőle egy időre Pápai Károly. Június közepén átvonuló felsőlozvai nomád voguloktól jegyzet énekeket ugyancsak Szotyinoval segítségével. Július végén csónakon utazik tovább a Lozván az alsólozvai félig-meddig eloroszosodott vogulok közé, ahol egy hétig nyelvtani és szótári feljegyzéseket végez. Innen a tadvai vogulokhoz utazik, és mintegy két hetet tölt náluk, szótári, nyelvtani és szöveggyűjtéssel foglalkozik. Az öthónapi megfeszített munkában kifáradva Jekatyerinburgban (a mai Szverdlovszk) majd Tobolszkban pihen meg nem egészen egy hónapig. Szeptember végén már ismét úton van a kondai vogulokhoz. Kéthetes hosszú és fáradságos csónakút után október 6-án érkezik Leus faluba. Kétheti gyűjtőmunka végeztével a felsőkondai Szatigiba csónakázik sok viszontagság közt. További két hét után tundra-úton szánon folytatja útját a pelimi vogulsághoz. Rövid itt-tartózkodása alatt megfejt két Reguly-szöveget, szótári és nyelvtani följegyzéseket készít, majd visszatér első állomáshelyére, *tāræx-paul*-ba, hogy Reguly hátralevő szövegeit is megfejtse. Egyhónapi megfeszített munka árán ez is sikerül, és az év utolsó napján „le volt törve végre a hét lakat, mely vállalatom elbűvölt ideálját, az annyi évtized óta homállyal borított tudományos kincset előlem elzárta” (uo. 398). Ivgyilből felsőlozvai vogulokkal szánon utazik a Szoszvához. Útközben alkalma van részt venni egy rénszarvas-áldozaton is. 1889. január 7-én éri el a Szoszvát. Nemsokára ismét találkozik Pápaival, és néhány napigegyütt van vele.

Eközben csodálatos gazdagságban ömlik az ének a vogul adatközlők ajkáról, alig győzi jegyezni. Felutazik a Szigva folyó melletti falvakba is, szorgalmasan jegyzi a szebbnél szebb hősi énekeket, medveénekeket, színjátékokat stb. Egy hónapig vogul jurtokban lakik. Nehezen tudta megszokni ezt az életet. „Gerendákból összerótt téli lakását, mely egyszerű fakéreggel van befödve s oldalt ablaküveg helyett egy vastag jégtáblán át (néhol meg csak a tetőnyíláson) kapja világosságát — összesen egy zugának szabad tűzhelye, a *sául* van hivatva melegíteni. Az éjszak-szibériai 35—50 fokú téli hidegekben természetesen vajmi gyöngye hatása lehet, egy ilyen tűzhelynek a lakás hőfokának az emelésére, különösen éjjel, amidőn nem állhat mellette senki, hogy a tüzet rakja s folytonosan éleszsze. Mindaddig, míg a jurtokban voltam kényte-

len élni (pedig ez egy egész hónapon át tartott), nem vetkőzhettem le éjszakára; sőt lefekvéskor épp oly gondosan kellett felöltözködnöm, mint mikor távoli útra keltem — s mindamellett az éjjél utáni órákban lehetetlen volt az alvás az erős fagy miatt. Ha egész napi fáradtság után hét réteg ruhámba öltözöttem a földre heveredtem az álomnak nem lehetett az a jótékony hatása, mint hasonló esetben a Kondán volt s pár heti erős munka után a kimerültség kezd nálam mutatkozni és nagyfokú izgatottság. Elősegítik ezt a nyomorúságos táplálkozási viszonyok is. . . .” (uo. 404).

Január végén érkezik meg Berjozovba. Itt majdnem két hónapot tölt anyagának tisztázásával, másolásával, de új anyagot is szerez az itt lakó néhány vogultól. Április elején ér Tobolszkba. Onnan még egy utolsó kirándulást tesz a tavdai vogulokhoz, majd Jekatyerinburgon, Permen át jut vissza Kazánba. Itt másfél hónapon át gyűjteménye rendezésével foglalkozik. „E közben kiváló gondomat teszi azon kérdésnek tanulmánya, hogy miként lehetne állandó összeköttetésbe lépniünk a magyar nyelvtudomány és őstörténet szakkörében munkálkodó kelet-oroszországi, különösen pedig kazáni társaságokkal” (uo. 407). Moszkva—Szentpétervár—Helsinki—Stockholm—Kopenhága—Berlin útvonalon át, amely városokban elsősorban a néprajzi múzeumokat tanulmányozta, július közepén érkezik haza. Tizenhat hónapig volt távol hazájától, ebből majdnem tizet töltött a vogulok között.

Hazatérte után a harmincéves tudós utazót a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Szeretett mestere, Budenz sürgetésére ki sem pihenve fáradalmait bámulatos gyorsasággal adja ki négy vastag kötetben páratlan szöveggyűjteményét, a Vogul Népköltési Gyűjteményt, amely másfélezer lapon ontja pontos magyar fordítással együtt kis rokonnépünk csodálatosan szép és gazdag népköltészetét: a mitologikus énekeket, hősi énekeket, pogány imádságokat és himnuszokat, medvénekeket, életképeket, találós meséket, néprajzi leírásokat. Magyarázó kötetei, amelyek a vogul mitológia és néprajz enciklopédiáját adják, csak jóval lassabb ütemben készültek el, a III. kötethez való jegyzetek és magyarázatok már halála után jelentek meg, a IV. pótkötet és vogul szótára még kiadatlanok, az utóbbi csak félig rendezett állapotban van.

A Vogul Népköltési Gyűjtemény Munkácsi főművének tekinthető. Az obi-ugor nyelvek és néprajz kutatóinak kimeríthetetlen kincsesháza ez a négykötetes mű. Nyelvi anyagából etimológiák százai születtek, fellendült a vogul nyelv hangtani, alaktani feldolgozása, amely dolgozatok mind Munkácsi anyagán épültek fel. A VNGy.-hez csatlakozik a „Vogul Nyelvjárások szóra-gozásukban ismertetve” c. nyelvtan, amely a Munkácsitól tanulmányozott hat nyelvjárás (északi, középlezvai, alsólezvai, kondai, pelimi, és tavdai) részletes nyelvtanát foglalja magába. (NyK. XXI—XXIV. és Ugor Füzetek 11. sz.)

Tanulmányútjai után a magyar őstörténet és ősi műveltség felé fordul érdeklődése. Vizsgálódásaiba széleskörűen bevonja a néprajzot is. Megírja a

„Magyar népies halászat műnyelve” c. dolgozatát (Ethn. IV). Ebben bebizonyítja, hogy rekesztő halászatunk, valamint a háló, szigony és horog kezdetlegesebb formái ősi, finnugor örökségünkhöz tartoznak. Majd a török és szláv művelődési hatásokat elemzi a halászat terminológiájában. Csodálatos gazdagsággal ontja érdekes, merészen ötletes etimológiáit, néprajzi és nyelvészeti cikkeit, amelyek főleg a Nyelvtudományi Közleményekben, az Ethnographiában, a Keleti Szemlében, a Magyar Nyelvőrben és a Kőrösi Csoma-Archivumban jelennek meg. Otthonosan mozog a finnugor és uráli nyelvtudományban, a turkológiában, szlavisztikában, de nem idegen tőle az irinisztika sem. Őstörténeti érdeklődése ösztönzi arra, hogy az ősi finnugor—iráni és kaukázusi művelődési kapcsolatokkal is foglalkozzék. 1901-ben jelenik meg „Árja és kaukázusi elemek a finn—magyar nyelvekben” c. kötete, amely számos vitatható tétele mellett gondolatébresztő, sok értékes tanulsággal szolgál, és nem érdemelte meg azt az elkedvetlenítő és lesújtó kritikát, amelyben részesült.

A finnugor hangtannak ma is legtöbb nehézségekkel küzdő ága a vokalizmus kutatása. Még ma is csak halványan sejlenek az alapnyelv körvonalai a magánhangzók szempontjából ugyanakkor, mikor az indoeurópai nyelvtudomány már számos biztos eredményre támaszkodhatik. Munkácsi helyes érzékkel látta meg, hogy a finnugor nyelvek bonyolult magánhangzóviszonyait csak akkor oldhatjuk meg, ha előbb egyes kisebb finnugor csoportok vokalizmusát tisztázzuk. Mind módszere, mind eredményei szempontjából értékes és figyelemre méltó tehát az a dolgozata, amely „A magyar magánhangzók történetéhez” címen jelent meg (NyK. XXV). Ebben a dolgozatában a három ugor nyelv: a magyar, a vogul és az osztják alapján próbálja az ugor alapnyelv vokalizmusát körvonalazni. Abban az időben azonban az egyes ugor nyelvek hangtana nem volt kellőképpen kidolgozva, az osztjából való ismereteink is rendkívül fogyatékosak voltak. A leglényegesebb pontokon azonban hozott ez a dolgozat maradandó értéket is. Rávilágított arra, hogy vokalizmus szempontjából a tavdai vogul nyelvjárás az irányadó, hogy az északi nyelvjárás hangtana lényegesen egyszerűsödött. Megmutatta, hogy vannak szembetűnő szabályos megfelelések az ugor vokalizmusban is, bebizonyította, hogy a magyar nyílt és zárt rövid *e* hangnak az obi-ugor nyelvekben más-más megfelelése van. Dolgozata kijelölte azt az utat, amelyen a jövő finnugor magánhangzó kutatásnak haladnia kell.

Szerencsés kézzel nyúlt hozzá a finnugor-szamojéd közös szókinés tisztázásához is (NyK. XXIII). Honfoglalás előtti török jövevényszavaink területén is úttörő munkásságot végzett. A mai helyes etimológiák egy tekintélyes része tőle származik. Az ő előmunkálatai nélkül nehéz lett volna erről a kérdésről nagyobb szintézist írni.

Munkásságát ZSIRAI MIKLÓS így jellemzi: „Anyaggyűjtés, leírás, értelmezés volt az a terület, amelyen Munkácsi tudós erényei a legtisztábban érvényesültek, amelyen történeti jelentőségű eredményeket ért el. Úgy látszik,

a fejtegető részletmunka iránt kevésbé volt vonzalma, érzéke, bár kétségtelen, hogy ezen a téren is jelentős kezdeményezések és sikerek fűződnek nevéhez. . . . Szótörténeti kutatásaiban egyfelől a tárgyi, a néprajzi és a művelődéstörténeti szempontok kidomborítása jellemzi — ebben különbözik legszembeszökőbben a nagy mesternek, Budenznek elvszerűen egyoldalú lingvistica fölfogásától —, másfelől az etimológiai egybevetések merészségével tűnik ki. Hányszor meg hányszor megcsodáljuk rendkívül széleskörű ismereteit, élénk képzelőerejét, a tények és jelenségek elmosódott kapcsolatainak ösztönös megérzését! E képességek szerencsés birtokában igen sokszor sugallatszerű könnyedséggel rátapintott az igazságra ott is, ahol az óvatos módszeresség vissza-visszatorpant, vagy csak lépésről-lépésre előre verekedő fáradságos ostrom után tűzhetette ki a győzelem lobogóját” (MNY. XXXIV, 3).

1894-től 1910-ig kezdetben egyedül, majd Sebestyén Gyulával közösen szerkeszti az *Ethnographia* c. folyóiratot, 1901-től 1927-ig pedig nagyrészt ifjúkori utitársával, Kunos Ignáccal együtt a *Keleti Szemlét*, amely a világ egyik legjobb, legolvasottabb, legszínvonalasabb orientalisztikai folyóiratává küzdötte fel magát. „Folyóiratai pótolták az ő számára a tanári katedrát, melyet a sors megtagadott tőle. Itt hirdette eszméit, itt nevelt tanítványokat” írja Fokos Munkácsi hetvenedik születésnapjára írt cikkében (Nyr. LIX, 54).

Újabb kutatóútra nem nyílt ugyan alkalma, de az első világháborúban az esztergom-kenyérmezei táborban a votják anyanyelvű hadifoglyoktól tetemes mennyiségű szöveg- és szótári anyagot jegyzett fel. A szövegek Fokos gondozásában már Munkácsi halála után jelentek meg, szótárát most rendezti sajtó alá. Budapesten és a csehországi Egerben (csehül Cheb) oszét nemzetiségű hadifoglyoktól gyűjt népköltészeti jellegű szöveganyagot, amelyet a *Keleti Szemlében* kezd közzétenni „Blüten der ossetischen Volksdichtung” címen (XX.). Támogatta a fiatalabb tudósoknak, Beke Ödönnek a cseremisiz, Fokos Dávidnak pedig a zürjén hadifoglyok közt végzett hasonló irányú tevékenységét.

A votják és a vogul nyelv iránti szeretetét megtartja az első világháború után is. Már korábban is rámutattunk, hogy az orosz tudományt nagyra becsülte, személyes jó viszonyban volt Szmirnov tudós kazáni professzossal, sürgette a tudományos kapcsolatok felvételét az orosz tudományos intézetekkel. Jó orosz kapcsolatainak köszönhető, hogy a szovjet korszakban is hozzájutott a húszas évek végén votják, a harmincas években pedig vogul nyelvű irodalmi termékekhez, amelyeket a Munkácsi tudományos eredményeit nagyra értékelő fiatal szovjet tudósok és tanítók küldtek meg neki. Örömmel üdvözi a szovjet korszakban meginduló nemzeti újjászületést: „A népműveltség fejlesztésével a régi orosz kormányzat a votjakokat illetőleg vajmi keveset törődött, az anyanyelven való tanítás jóformán alig terjedt túl az elemi első osztály fokán s ott is az orosz nyelvbe való bevezetés célját szolgálta. Az egész

votják nyelvű hazai irodalom a háború előtt csak néhány kezdetleges iskolai, főképp vallásismertető és imádságoskönyvre szorítkozott.

Mint a votják mezőkön a pázsit megjelenik az első tavaszi napsugárra s pár nap alatt magasra nő, úgy látjuk a szabadság verőfényében bámulatos gyorsasággal életre kelni s kifejlődni a votják népnek századok óta mélyen letiport s félreismert szellemi tehetségét” (Nyr. LVI, 18—9). Örömmel számol be arról, hogy a votják ma a tanácskozásokon és a közigazgatásban az oroszsal egyenrangú nyelv, hogy a hivatalokban már sokszáz votják tisztviselő működik, hogy az alsófokú iskolákban votják a tanítási nyelv, megindult a votják nyelvű tankönyvírás, hírlapirodalom és könyvkiadás. Ismertet tizenöt új votják könyvet, ír a votják nyelvújításról, és azt a reményét fejezi ki „hogy a nemzeti nyelv felkarolásával megindult művelődési mozgalom biztosítani fogja a votjakok népének fennmaradását és fejlődését” (uo. 24).

Ugyanilyen lelkes örömmel számol be néhány évvel később a vogul nyelvű kiadványokról is (Nyr. LXIV, 27).

Barátai körében ünnepelte 70. születésnapját. Ez alkalomból a Magyar Nyelvőr egy majdnem tíz éves ünnepi füzetrel tisztelte meg, amelyben számos bel- és külföldi barátja, tisztelője róttá le háláját és tiszteletét a nagy tudós előtt. Meg kell jegyeznünk, hogy az ünnepi cikkírók között számos magyar nyelvtudós nevét hiába keressük. A Horthy-korszak tudománypolitikájának mesterséges korlátait nem minden nyelvészünk akarta vagy merte áttörni. Az ünnepi alkalomból a Magyar Nyelv c. folyóiratban Zsirai Miklós méltatta tudományos munkásságát (XXVI, 81), az Ethnographiában Solymossy Sándor (XLI, 1), az Ungarische Jahrbücherben pedig Ernst Lewy (X, 282).

Ifjú korának mestereit, elsősorban Budenzet, de Húnfalvyt, Simonyit és Vámbéryt is egész életén át tisztelte, szerette, mindig mély hálával emlékezik meg róluk. A hetvenéves Munkácsi így szól Budenzről: „kegyelettel emlékszem meg azokról a különös, megbecsülhetetlen jótéteményekről, melyekkel személyileg elhalmozott, midőn évekig tartó magánelőadásokkal bővebb tudományos kiképzésem munkálkodott s tömérdek fáradalommal tanulmányútjaim előkészítéséről s anyagi alapjairól gondoskodott. Röviden összefogva ezentúl [egyetemi hallgató korától fogva] ő volt a nap, mely körül életem pályája keringett. Ő volt az ki ifjúi hevületemnek Barkó Pál képzetével gomolygó ködös ábrándját reális eszmévé alakította s jövőre vonatkozó terveimet célirányos, határozott útra térítette” (Nyr. LIX, 204). Budenz iránti háláját több alkalommal is kifejezésre juttatta, (Budapesti Szemle, LXXXVII; Emlékbeszéd a M. T. Akadémia elhunyt tagjairól XV/11, 1; Nyr. XLVIII, 165; LIX, 200, 204; LXV, 51, 107, 136; LXVI, 5). Utolsó írása is, amely már halála évében jelent meg, „Budenz ereklyék” c. cikksorozatának befejező közleménye. Akadémiai székfoglalóját Húnfalvy Pál emlékezetének szentelte. A 120 lap terjedelmű monográfia Húnfalvy tudományos pályájának eddig legterjedelmesebb és legteljesebb méltatása (Emlékbeszéd a M. T. Akadémia elhunyt

tagjairól XV/11). Vámbéry Ármin munkásságát is több helyen méltatta, bár a megfelelő kritikával (KSz. XII, 197; BpSz. CLXII; Ungarische Rundschau III; Nyr. LIX, 204—5). Simonyi Zsigmondról mindig a legmelegebb szeretet és ragaszkodás hangján szól (Nyr. XLVIII, 165, LVIII, 134, LIX, 205—6).

Az agg tudós szinte utolsó órájáig dolgozott. Hetvenedik születésnapja után (az addig közzétett tudományos munkáinak jegyzékét 1. Nyr. LIX, 172—8) is négy számos szófejtése és más értékes cikke jelent meg. A NyK. L. kötetében pedig, amely Budenz születésének századik évfordulójára jelent meg, megkezdte a VNGy. III. kötetéhez a nyelvi és tárgyi magyarázatok közlését. A halál azonban kiesavarta a tollat a kezéből, 1937. szeptember 21-én, 77 éves korában elhunyt a fáradhatatlan kutató, a lelkes tudós. Sírjánál esárgó útjának utitársa, és későbbi szerkesztőtársa, a jeles turkológus Kunos Ignác, Fokos Dávid és egy fiatal tanítványa, Knöpfler László mondtak beszédet. Az Orsz. Néptanulmányi Egyesület 1938-ban közgyűléssel áldozott Munkácsi Bernát emlékének (Nyr. LXVII, 59—70). Az ott felolvasott levelek közül hadd idézzek egy részletet KANNISTO ARTÚR részvétnyilvánításából:

„Munkácsi Bernát egyike volt tudományunk legbuzgóbb és legszerényebb munkásainak. . . . A tudományok iránt érzett forró szeretete annál is dicséretesebb volt, mert teljesen önzetlenül és minden anyagi előnytől mentesen végezte kutatásait. Szerény és őszinte személye már találkozásunk első pillanatában meghódított. Ezért érzek most oly mély gyászt melegszívű barátom elhúnytával” (uo. 60).

Gyűjtőmunkájának a jelentőségét találóan jellemzi TOIVONEN: „Die grösste, gehaltvollste und die Wissenschaft noch wie vor mächtig fördernde Arbeit führte er als Forscher auf dem Gebiet der wogulischen und wotjakischen Sprache und Ethnologie aus. Davon, wie bedeutsam und wertvoll Munkácsis Anteil hier gewesen ist, können wir uns vielleicht am besten eine Vorstellung bilden, wenn wir uns aus unserer Bibliothek sein wotjakisches Wörterbuch und seine wotjakische folkloristische Sammlung, sowie seine wogulischen Veröffentlichungen und die aus ihnen ausgezogenen Wörterverzeichnisse wegdenken. Wieviel wüssten wir dann von diesen Sprachen und Völkern!” (FUF. Anz. XXVI, 32.)

Munkácsi Bernát nem érte meg a második világháborút, és a magyar kormányzat behódolását a hitleri fasizmusnak. A német fajelmélet gyalázatos kihatásai sem érték már el. Kéziratok hagyatékának (jegyzékét 1. FOKOS: Nyr. LXVI, 100—3), sorsára azonban a világpolitikai események hatással voltak annyiban, hogy megjelenésüket évtizedekre visszavetették. Följegyzései az MTA kézirtárába kerültek. A háborús események következtében a pincében voltak évekig az értékes kéziratok. Lényegükben meg is maradtak, mindössze néhány cédulaköteg esett szét vogul szótári anyagából. Itt azonban lehetetlen már megállapítani, vajon az újból összeszedett anyag teljes-e. Tekintélyes votják (udmurt) szöveganyaga, amelyet jórészt Fokos Dáviddal

dolgozott fel, Fokos kiegészítő munkálatai után 1939-ben elkészült, de a háborús események következtében csak 1952-ben kerülhetett kiadásra (MSFOu. 102). A hadifoglyoktól gyűjtött szótári anyagát ugyancsak Fokos Dávid készíti elő nyomdára.

Mostohább sorsra jutott vogul kézirati hagyatéka. A VNGy. III. kötetének jegyzeteit és magyarázatait e sorok írója rendezte sajtó alá. Meg is jelent 1952-ben. Lassabban haladnak a VNGy. IV. kötetének jegyzetei és a vogul szótár munkálatai. A számos feladat és megbízás mellett nem tudtam elég időt szentelni ennek a munkának. A IV. kötet jegyzetei és magyarázatai azonban már nagyjából elkészültek, és remélem, hogy a nyomdára kész kéziratot ez év végére bényújthatom. Evvel a kötettel fejeződik be az a nagyszabású sorozat, amelynek első része majdnem 70 évvel ezelőtt hagyta el a sajtót. A vogul szótárnak azonban eddig mindössze egy betűje van készen, sajtó alá rendezése még éveket vesz igénybe. Itt kell megemlékeznünk népi demokratikus kormányzatunk áldozatkészségéről. A Tudományos Tanács, majd a megújult Magyar Tudományos Akadémia kezdettől fogva célul tűzte maga elé a nagy tudós hagyatékának kiadását, és nem anyagiakon múlt, hogy ezt csak részben tudtuk eddig teljesíteni.

Nekem sajnos nem jutott az a megtiszteltetés, hogy a nagy kutatót személyesen is megismerhettem volna. Beszámolhatok azonban arról, hogy a VNGy. nemcsak a finnugor nyelvtudománynak nagybecsű kincse, hanem kincse a Leningrádban tanuló vogul főiskolásoknak és rajtuk keresztül a vogul népnek is. 1957-ben alkalmam volt meggyőződni róla, hogy a Herzen pedagógiai főiskola szemináriumának legolvasottabb vogul könyve a VNGy. IV. kötete (a többi nincs is ott meg). Már szinte tönkreolvasták a diákok, és többen közülük Munkácsi kedvéért tanulták meg a latin betűket, és csak a Munkácsi szövegeiben előforduló hangértékben ismerik. Szeszalov Juvan fiatal vogul költő elmondta nekem, hogy akkor kapott kedvet a versírásra, mikor Munkácsi szövegeit olvasgatva elgyönyörködött a vogul népköltészet gazdagságában és költői szépségeiben. Munkácsi fáradozásainak eredményei tehát nemcsak a tudományt gazdagították, hanem ő lett a közvetítő a vogul népköltészet és műköltészet között. Amit az őstől följegyzett, azt most az unokák és dédunokák olvassák és gyönyörködnek benne.

Naivság és végeredményben anakronizmus is volna Munkácsi Bernátot marxista tudósként beállítani és ünnepelni. Munkásságának elemzése azonban bemutatta, hogy a marxista nyelvtudomány szempontjából pozitívan értékelhetjük. Egész életén át nemes célok lelkesítették, példája buzdítólag hat ma is. A nyelvtudományt úgy művelte, ahogy a haladó nyelvtudományt ma is elképzeljük. A nyelvi tényeket nem a valóságból kiszakítva, önmagukban vizsgálja, hanem állandóan az illető nép történetéhez, gazdasági életéhez, anyagi kultúrájához méri. Nyelvészeti munkássága elválaszthatatlan néprajzi és őstörténeti vizsgálódásaitól. A nyelvet tehát nem önmagában, hanem

társadalmi terméként vizsgálja, nagy súlyt helyez az egyes társadalmi közösségek gazdasági, kulturális kapcsolataira, a nyelvrokonságon kívül nagy érdeklődést tanúsít a nyelveket hordozó közösségek érinkezésére, nyelvi kölcsönhatásaira.

Megemlékezésünket ZSIRAI MIKLÓS szavaival fejezhetjük be, aki Munkácsi Bernát halála alkalmából írt búcsúztatójában (MNY. XXXIV, 1) így nyilatkozott: „Míg e földön finnugor tudománnyal foglalkoznak, az ő neve élni, az ő példája hatni, az ő munkássága nevelni fog!”